

930.2:003.074(=163.41)"11/13"
811.163.41"11/13"
<https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.8>

ВИКТОР Д. САВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 02. 09. 2016.
Прихваћен: 15. 12. 2016.

БЛИЖЕ ОДРЕЂЕЊЕ НАЗИВА ЗА ДОКУМЕНТЕ
У СРПСКИМ МАНАСТИРСКИМ ДАРОВНИЦАМА
ИЗ ЕПОХЕ НЕМАЊИЋА (1196–1371)**

У српским средњовековним актима местимично се срећу називи за документе, неретко праћени одговарајућим атрибутима. У старијим исправама и једних и других је мање, док их је у млађим – више. Некада ти вишечлани изрази не дају ништа више него једночлани, па су одговарајући атрибути на први поглед сувишни (међутим, поред реторске функције они имају и правни значај, будући да носе одређену правну поруку), а некада – што је такође случај, тек уз употребу атрибута пружа се целовита информација о именованом појму. У функцији детерминисања именованог садржаја нису само придевске речи (придеви и придевске заменице), него и одговарајући падежни облици (с предлозима и без предлога), друге именице, па и шире конструкције. У фокусу нашег истраживања су акта из времена династије Немањића, али се за додатно сагледавање проблематике, или употпуњавање изграђених представа, не задржавамо само на њима, и не само на жанру манастирских даровница.

Кључне речи: манастирске даровнице, атрибути, термини, стара српска писменост, историја језика.

* viktor.savic@fil.bg.ac.rs

** Садржај овога истраживања представљен је на 23. међународном конгресу византијских студија у Београду, 24. августа 2016. године (Chanceries and Documentary Practices in Southeast Europe (13th–15th Centuries), 23. International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 22–27 August 2016). Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције” (178030), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. ОСНОВНО О ТЕРМИНОСИСТЕМУ

Номенклатура српских средњовековних назива за акта није нарочито разноврсна, и у пракси гледано, није свагда довољно прецизна, већ је неопходно укључивање ужег, понекад и ширег лексичког контекста за њено тачније разумевање. О стварном функционисању терминосистема у правном дискурсу најпре сведочи фреквенција у употреби појединих термина, не само констатовање њихова укупног инвентара, што је најчешћи случај. Овде се не бавимо прецизним утврђивањем фреквенције јављања термилолошких склопова (без обзира на обавезност и устаљеност детерминатора у именичким синтагмама) и онога што условљава фреквенцију, али тај фактор не игноришемо у своме приступу. С обзиром на природу сачуваног корпуса, у жанру манастирских даровница, као што је познато, најчешћи су основни термини – они који носе ускоспецификована значења (попут данашњих термина), пре свега *хрисовоуљ*, и они који могу подносити највеће функционално оптерећење због семантичке растегљивости, попут најшире ознаке за документе записаник (одговара фиксирању правног чина у писаној форми уопште, без ужег одређења, као његова спољна трајна манифестација, те отуда основно значење 'неспецификовани правни акт').

2. ИМЕНИЧКЕ СИНТАГМЕ

Не може се целокупан материјал посматрати као скуп вишечланих термина јер нису све посведочене комбинације терминологизоване. Није много таквих случајева, него претежу (на списку могућности) они који су слободно образовани (*ad hoc*), али по одређеним устаљеним обрасцима о којима ће овде бити реч. Истовремено ћемо се занимати и конструкцијама и самим инвентаром који је у обртју. Пратићемо, тако, развој и изражајне могућности атрибушке детерминације у пробраним именичким синтагмама, које у српским средњовековним актима, у складу с дипломатичким формуларима, по правилу долазе у очекиванима деловима анализираних текстова (експозиција, диспозиција, санкција, короборација, уп. Станојевић 1920: 118, 132, 139, 1922: 1–2, 31, 33–37, 1923: 13–15).

3. КОНГРУЕНТНИ АТРИБУТИ

3.1. Када се користе просте синтагме, од најстаријих времена у атрибушкој функцији је поглавито показна заменица за идентитет (без позиционих ограничења, у антепозицији и постпозицији), задржавајући високу фреквен-

цију у свим временима [пр. 1]. Ретко су то присвојне заменице, и тада обично присвојно-повратне, што је условљено наративном перспективом издаваоца акта [пр. 2]. Присуство обе заменице изискује, после упућивања на близину (с) употребу одређене, личне присвојне заменице (за 1. л., *мон*) [пр. 3].

Пр. 1. и писа(н)а оу хрисовоу(ль) снн ннкако же да не разорниа боуд(оу)ть ннкидь господствоу(ю)ицидъ Урошева Стонска повеља, после 1243, р. 64–66 (Д бр. 54) / Да аще кто собратиеть се пратворниъ писана цною въ сннѣдѣ | хрисовоулы Урошева Лимска хрисовуља, 1254–1263, р. 135–136 (Д бр. 64) / оуписахъ оу хрисовоуль снн Милутинова Хиландарска повеља, 1282 (?), р. 15 (Д бр. 82) / Того рад(н)и запис(а) се снн хрѣсовѣль ц(а)р(ь)ства цн превод Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару, 1292/1299, р. 53 (Д бр. 89) / и записах(ь) оу снн хрисовоуль | съ великидъ оутвържденнѣи(ь) Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, 1300, р. 65–66 (Д бр. 92В) / иже писах(ь) сннѣ листь Повеља архиепископа Никодима Карејској ђелији, 1321, р. 143 (Д бр. 146) / въобразити въ свнткоу сннѣ Милутинова Улијарска хрисовуља манастиру Хиландару, XV век, р. 48 (Д бр. 147). – Уп. у неманастирским исправама – писахъ сннѣ кннгѣ повеловъ бановъ Повеља бана Кулина из 1189. године, I, р. 27–28 (Д бр. 2) / ѝ кое се врьде сннѣ кннга писала. и та поставляю цною печать на сннѣ кннгѣ Јеленина заклетва Дубровнику, 1267–1268, р. 6 (Д бр. 67).

Пр. 2. и своици хрѣсовоу(ль) и повелѣници оутвърди ... приложн и оутвърди своици запис(а)нидѣ цѣстоу седоу с(вѣ)томоу села и люд(ѣ) Владиславлева Бистричка повеља, 1234–1243 (препис из каснијег времена), р. 3–4, 5 (Д бр. 41).

Пр. 3. и потвърждаю сннѣ цноу хрѣсовоу(ль) быстрицоу ококоло цр(ь)кве Владиславлева Бистричка повеља, р. 11 (Д бр. 41) / аще кто дръзнетъ и разоритъ | сннѣ цноу записаниѣ Милутинова хрисовуља манастиру Хиландару о Тморанима, око 1300, р. 56–57 (Д бр. 93).

3.2. С обзиром на постојање претходних аката (у дипломатици тзв. „споменута акта”), релевантних за издавање оних о којима је реч, користе се атрибути прѣвѣи, старѣи, нѣи, прѣчн, (прѣд)ни [пр. 4], у опреци са антонимним дрѣвѣи, новѣи [пр. 5].

Пр. 4. иакоже пишѣ и прѣвѣи хрѣсоволн и прѣчн оправданни превод Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару, 1292/1299, р. 42–43 (Д бр. 89) / како љ запис(а)но оу прѣводѣ хрисовоуль Милутинова хрисовуља пиргу Хрусији, 1313–1316, р. 35–36 (Д бр. 121А) / иакоже га и обрѣте крал(ѣ)в(ь)ство цн ѝ старѣи(ь) хрисовоу(ль)хъ Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, 1300, р. 155 (Д бр. 92В) / иже нидѣ(ь) с(вѣ)та цр(ь)кн хиландарска села и ннѣ оправданни свѣ(ь) прѣворожденнѣи(ь) ц(а)р(ь) хрѣсовѣле и повелѣници и прѣчнѣ оправданни превод Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару, р. 18–19 (Д бр. 89). – Уп. како нидѣ љ запис(а)но ѝ прѣднѣи(ь) повелѣи(ь) Повеља краљице Јелене Жоретићима, 1276–1314, р. 10–11 (Д бр. 115) / въ старѣи(ь) кннгѣхъ | врьвѣлеги Заклетва Дубровчана бугарском цару Михаилу Асену, 1253, р. 50–51 (Д бр. 55).

Пр. 5. и пакъ зцлоан ц(а)р(ь)ство цн прѣвѣиски крал(ь) ... да бѣде дрѣвѣи хрѣсовѣль ц(а)р(ь)ства цн превод Хрисовуље Андроника II Палеолога пиргу Хрусији, 1308, р. 17 (Д бр. 109) / дрѣвѣи(ь) и запис(а)н(ь) вѣтно ѝ хрисовоуль си новѣи ... исписати тѣхъ вѣсѣх(ь) вѣтхѣхъ на | снн новѣи хрисовоуль Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, р. 216, 281–282 (Д бр. 92В).

3.3. У нешто особенијим контекстима, ту су и односно-присвојни придеви, код којих је истакнуто посесивно значење, код једних (динтрополитовъ, богородитинъ, пан'дократоровъ итд.) основним посесивним суфиксима због припадања „одређеном лицу” (у оба природна рода) [пр. 6], код других (монастырскихн,

светогор'ских, градѣ'ских итд.) због припадања „тачно одређеном појму”, неретко „лицу” [пр. 7], иначе би се одговарајућим суфиксом ништа мање могло добити и квалитативно значење (уп. исто за савремени језик Стевановић 1975: 543–544, 546–547).

Пр. 6. н тѣмъзи поутѣдъ на боровоу кикѣ до хрѣсовоула митрополитова Светоарханђелска хрисовула, 1349–1350, 38 (8) / оу распоутнѣ оу мрцдорѣ до хрѣсовоула б(о)городитина Светоарханђелска хрисовула, 50 (20) / н нис поутѣ оу дрицѣ до хрѣсовоула пан'дократорова Светоарханђелска хрисовула, 51 (21) / а мѣга љен оутѣ хрѣсовоула архїеп(н)ск(о)пова на стоуденьцъ Светоарханђелска хрисовула, 150 (121) / въса села въ хрѣсовоула архїеп(н)ск(о)повѣхъ ѡбрѣтохъ съ мѣгали н оутвържденїемъ Милутинова Улијарска хрисовула манастиру Хиландару, р. 331 (Д бр. 147).

Пр. 7. н цо нѣ пис(а)но оу хрѣсовоула монастыр'скоу, с проста да нѣма надѣ тѣмъ ѡбласти нгоуденъ Милутинова хрисовула пиргу Хрусији, 1313–1316, р. 61 (Д бр. 121А) / а з' гоуцинодъ мѣга оуць хрѣсовоула свѣтостефаньскнн ... а калюла мѣга | до градѣ'кого хрѣсовоула Дечанска хрисовула I, 1330–1331, р. 224–225, 250–251 / оу поток' осоугѣ главнїце до хрѣсовѣла свѣтоговьскога Светоарханђелска хрисовула, 52 (29) / оутѣ придрѣна оу трѣ(н)чюу. до хрѣсовоула дѣчанскога Светоарханђелска хрисовула, 123 (94).

Придеви овога типа именују се према месту – топониму (ктетици градѣ'ских, светогор'ских, дѣчан'ских), посвети – лицу (свѣтостефаньских, богородитинь, пан'дократорова), црквеној организацији оличеној у њену предстојатељу (митрополитова, архїепископова), врсти установе (монастыр'ских, пирьшских). Тип придева зависи од сложености мотивне речи, будући да се њихове творбене основе изводе од основа других речи (именичка синтагма, нпр. свѣтын стефань, у формалном смислу мора бити односни придев у ширем смислу; именица, нпр. митрополитъ, очекиван је присвојни придев).

3.3.1. Односно-присвојни придеви с претежним присвојним значењем, изведени од мотивних именица које означавају конкретне, тачно одређене појмове, често учествују у именовану сумеђних манастирских поседа из описа међа [пр. 8]. Наиме, метонимијским преносом се преко спецификованог назива акта, тј. тачно одређеног акта, именује манифестација његова правног садржаја на самом терену. Ради се, дакле, о конкретним црквеним установама (архиепископија, митрополија, манастир итд.), чији ктиторски акт прецизира власничке односе, па је довољно помињање тих аката да се подразумева читав њихов просторни садржај, управо спољна граница њихова властелинства (Живојиновић 2016/2017, Ивић–Грковић 1976), по моделу *назив докуменѣа [с оѣисом међа у садржају] → назив докуменѣа [за међе тог докуменѣа]* (пренос номинације с једног појма на други на основу логичке везе). Може се, тако, истим речима говорити о међи конкретног власника и о акту истог власника.

Пр. 8. оу мѣгю пан'дократоровоу оу калды кон стон на поутн. н нис поутѣ оу дрицѣ до хрѣсовоула пан'дократорова Светоарханђелска хрисовула, 51 (21). Уп. ѣн хрѣсовѣла починнѣ съгорѣ, внше хоулидрнна цонастира, Уговор Св. Саве, 1192. или 1229. година (препис из каснијег времена), р. 50 (Д бр. 23).

3.3.1.1. Изгледа да је именовање међа називима докумената ограничено на обимна и сложена акта у којима се јавља потреба за језичким економисањем, које је могуће, захваљујући чињеници да се властелинства налазе на истом терену (нарочито Метохија), у контакту с другим, већ дефинисаним и добро познатим властелинствима (нпр. манастира Хиландара, Дечана, Градца итд.). Ова властелинства су, у међувремену (у првим деценијама XIV века), добила колоквијалне називе (или само садрже потенцијал за развијањем таквих назива), очито прихватљиве за правни дискурс у склопу једне регуларне полисемије.

3.3.1.2. Без везе с називима међа или можда у зависности од времена настанка акта (још на почетку XIV века), остаје у једном примеру [9] нетрансформисана именичка синтаagma у беспредлошком посесивном генитиву.

Пр. 9. прѣпис(а)хъ | хрисовоуль сини с(в)ѣтѣ б(о)городнѣ хиландарскыѣ Милутинова хрисовуља Хиландару, 1303–1304, р. 126–127 (Д бр. 104А).

Исти овај хрисовоуль би у другим приликама, као што смо видели, био хиландарскыи, богородитинъ или светогорскыи (в. 3.3).

3.3.2. У другим, обичним случајевима, прави односни придеви се, колико смо запазили, уводе ради истицања типа акта, истовремено с његовим пореклом, и тада функционишу у склопу опозицијских парова [пр. 10] (други члан опозиције није нужно придев [пр. 11]), који не морају увек бити експлицитно исказани, али тај се однос свакако подразумева [пр. 12], будући да је то разлог који лежи у подлози њихова увођења, на релацији именовани акт – други акт, односно акта (конкретан акт или акта уопште у оквиру истог жанра).

Пр. 10. да се дае на вако годниче сод[ъ] монастыря ... всѣмъ | живоущимъ въ снѣдъ пиргоу како кс(т)ъ запис(а)нъ оу монастырскоу хрисовоули Милутинова хрисовуља пиргу Хрусији, 1313–1316, р. 38–39 (Д бр. 121А) / исо пиршскоу хрисовоу, полеђина Уговора краља Милутина с Хиландарским сабором, 1317–1321 (Д бр. 143).

Пр. 11. пис(а)на же соутъ въ ц(а)р(ь)скыи хрисовоуль и въ крал(е)вства цн хрисовоуль Милутинова хрисовуља пиргу Хрусији, 1300–1303, р. 32–33 (Д бр. 101) / пис(а)на же соутъ въ ц(а)р(ь)скыи хрисовоуль и въ крал(е)вства цн хрисовоуль Милутинова хрисовуља пиргу Хрусији, 1313–1316, р. 32–33 (Д бр. 121А).

Пр. 12. и прѣложити вѣдѣ писанна от[ъ] гръ(ь)скыи и българ(ь)скыи хрисовоуль Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, 1300, р. 281 (Д бр. 92В). – Подразумева се пренос на српски језик, у „српске” хрисовуље.

3.4. Спорадично се, у слободнијем одређењу, користе и други, описни придеви (нпр. велнкыи) [пр. 13], што би могло да изазива сумњу у веродостојност ових аката (уколико би се то поклопило с другим дипломатичким разлозима).

Пр. 13. вѣписатъ въ велнкоу хрисовоули хиландарскоу(ь) егда обновити старыи хрисовоули Милутинова Улијарска хрисовуља манастиру Хиландару, XV век, р. 347 (Д бр. 147).

3.5. Врло раширен је, међу конгруентним атрибутима, квалификативни придев *ζαυτοεπιγνώνης* (калк с грч. *χρυσόβουλλος*), повремено упарен с грецизмом *χρῶσος* (у разним фонетским варијантама) [пр. 14], морфолошки адаптираним као именицом м. р. уместо изворног придева, евентуално супстантивизираниог у с. р. (*χρυσόβουλλος* [λόγος], *χρυσόβουλλον*, Соловјев – Мошин 1936: LXX). Предочена колокацијска веза с аспекта византијске дипломатике је плеонастична (буквално „златопечатни златопечатник”), како запажају домаћи историчари (ЈССВ: 780, Бубало 2009: 37), али с аспекта српске, у дубљој перспективи, од када је дошло до удаљења од општег модела,¹ због семантичке непрозирности изворне композице – није. Пре свега, ова комбинација је подстакнута постојањем сличних комбинација у византијској дипломатици: *χρυσόβουλλος λόγος*, *χρυσόβουλλον σιγίλλιον*, *χρυσόβουλλος όρισμός* (в. Соловјев – Мошин 1936: LXVIII). Овај придев спорадично стоји уз термине *πῶελα*, *ζλινσινε*, *свнтъкъ* [пр. 15]. Од друге четвртине XIV века он најчешће долази уз *сѡѡ* [пр. 16]. Ово накнадно усаглашавање с грчким обрасцем (нови калк према *χρυσόβουλλος λόγος*) у филологији одговара епоси тзв. „накнадне грецизације”, када се словенске књиге наново усаглашавају с грчким оригиналима, најпре у првим деценијама XIV века, а потом средином истога столећа (обично се говори о двема атонским редакцијама текстова Светога писма; в. Алексеев 1999: 185–191, уп. Алексеев и др. 1998: 14–16; Богдановић 1980: 166).² Понекад се овај пренаглашени спој сусреће и у Душановим царским актима, што показује његову добру укореењеност у домаћој традицији.

Пр. 14. и възеше ризницю и сѡсѡди цр(ѡ)к(ѡ)вине и *крисовољъ златопечатни* ..... и постави кралѣвство њи *златопечатни крисовољъ* Урошева Лимска хрисовуља, 1254–1263, р. 23–24, 31 (Д бр. 64) – из посредно пренетог исказа Стефана Првовенчаног и непосредних речи Стефана Уроша I / И тази села крал(ѣв)ство њи | оубрѣди *хрисовољѣ златопечатниѣ* Повелѣ краља Стефана Уроша III Дечанског, 1327, АХС 7, тс А 3/4, 21, р. 24–25 / *дароват(ѣ) си свѣтан и златопечатни. хры(со)вољ(ѣ) крал(ѣв)ства њи* Хрисовуља краља Стефана Душана, 1345, АХС 22, р. 30, али – *записа же се сие. златопечатноѣ слово. крал(ѣв)ства њи образѡмъ | и значениѣмъ крал(ѣв)ства њы* р. 41–42 / *кто њи се поноуди разѡрнѣти си златопечатни хрисовољъ ц(а)р(ѣ)с(т)ва њи тѣковѡмоу да ѡуѡ кс(т)ъ ѡвстѣникъ с(в)ѣтѣи никѡлаѣ Хрисовуља цара Стефана Душана и царице Јелисавете, 1356, АХС 45, тс А 4/19, р. 57–58.*

¹ Прекид или слабљење непосредног контакта с Византијом, која је била привремено потиснута у Малу Азију (1204–1261), оставио је простора за индивидуални развој, особито од времена Стефана Првовенчаног (други владарски период 1204/1205–1227) до Стефана Уроша I (1243–1276).

² Иако су Срби вековима пре били у непосредном контакту с Византијом, византијски утицај у управној сфери ипак је до истека XIII века био подоста ограничен, упркос томе што је видан у области политичке идеологије, а нарочито у цркви и њеној, али и укупној писмености. Тек је у XIV веку, са ширењем српске државе на рачун византијских области и с поновним успостављањем блиских родбинских веза између српског и византијског двора, дошло до снажнијег и другачијег отварања према Византији (Бојанин – Крсмановић 2016: 45, 46, 51). То се онда упечатљиво одразило на читав друштвени и културни живот у Срба из круга *Slavia orthodoxa*; Срби су се тада у пуном смислу речи укључили у византијску цивилизацију, постајући њеним судеоницима.

Пр. 15. и јаже сѣтъ писана въ златопечатънѣи повелѣи его Немаѣина повеља манастиру Студеници 1183–1190. из Савина Житија св. Симеона Немаѣе, 1208/1209 (препис из 1619), 82а (Д бр. 6) / да се оустворитъ записаниѣ златопечатноѣ Милутинова хрисовуља манастиру Хиландару о Тморанима, око 1300, р. 12 (Д бр. 93) / и сѣе въ златопечатноиѣ свиткоу сѣдѣ выпис(а)ты Милутинова Улијарска хрисовуља манастиру Хиландару, XV век, р. 350–351 (Д бр. 147).

Пр. 16. и краа(къвьст)в(о) ли запис(а) и оутв(р)ѣди. златопечатниѣ словом(ъ) | краа(къвьст)в(а) ли. въ всако оутврѣждениѣ и свокодоу ч(н)стоу Хрисовуља краља Стефана Душана, 1334, АХС 15, тс А 1/5, р. 43–44 / и сие златопечатно слово записа краа(къв(ъ)с(тво) ли въ дѣврѣци | въ прилѣпскон странѣ Хрисовуља краља Стефана Душана, 1343, р. 39–40 / оид[ъ] всек[ъ] мильд(ъ) и велич[ъ] работь кр(а)л(къв)ства ли. освободи[ъ] сие златопечатноѣ слов(о) кр(а)л(къв)ств(а) ли Хрисовуља краља Стефана Душана, 1345, АХС 23, р. 33 / и(о)лю же и запрѣщало сиекоу златопечатномоу. СЛОВОУ и(а)р(къс(т)в(а) ли непотворенноу бити Хрисовуља цара Стефана Душана, 1354, АХС 37, р. 22.

3.6. Повремено у старијој грађи (која се због необимног корпуса не може ограничити само на жанр даровница) до изражаја је долазила потреба да се истакне веродостојност акта другим средствима [пр. 17], мимо уобичајеног придева златопечатни (чини се да ће он, ипак, тек касније постати уобичајеним), у језику иначе обичним, и ван ових посебних контекста, у лексикону општим средствима. То сведочи о паралелном току који има своје раније упориште (док је спој златопечатни хрисовуљ био немогућ) или је, напосто, резултат живе језичке активности.

Пр. 17. И запрѣщамъ сие г(оспо)деиъ в(о)гоиъ сп(а)сомъ нашииъ к(о)стоиъ х(ристо)иъ ... и нашоуъ по в(о)зѣ властниоу оутврѣждениѣ хр(о)воуоуоуиъ Владиславъева Бистричка повеља, р. 36–37 (Д бр. 41). – Уп. и придарова се тѣиъ поклонни истинни хрисовуљ ... и подаде се ион прагѣтнѣи законни Хиландарски практик, 1300 (превод из средине XIV века), р. 6, 266–267 (Д бр. 91).

3.6.1. Постепено, након епохе краља Милутина, слаби претежно терминолошка вредност поменутих синтагматских спојева, у којима детерминативи добијају и засебну, емфатичку вредност. У време краља Стефана Дечанског (1322–1331) и краља и цара Душана (1331–1355) јављају се и атрибути готово песничког карактера (прави епитети) у напоредном споју, али та појава неће узети маха. Ове развијене формуле први пут затичемо у комплексу мрачких повеља,³ од којих је најстарија Стефана Дечанског о обнови манастира 1330. године [пр. 18]. Хрисовуља је настала угледањем на старије хрисовуље бугарских царева (р. 16–17) и вероватно ју је преписивао Бугарин. Може се претпоставити да је дато место (р. 10–11), као и значајан део текста преузет из бугарског предлошка. Веома близак текст, очито с истог изворника, пренет је и у млађој бугарској Мрачкој повељи („Ореховској грамоти”) цара Ивана Александра из 1348. године. Код краљева Стефана Дечанског и Душана поменути квалификативи претходе у правном дискурсу нераширеном термину писмена ’текст’, у апозицији са, такође неуобичајеним спојем изъврѣнии хр(о)воуљ (код Стефана Дечанског испуштена је ова именица у препису). У нешто кас-

³ То су повеље за манастир Светог Николе Мрачког у Орехову.

нијој Душановој Хрисовуљи Светим арханђелима код Призрена упрошћена је двочлана структура, и дошло је до фузије у једну именичку синтагму с језгром у именици $\chi\rho\sigma\omega\zeta\lambda$ [пр. 19].

Пр. 18. оуџрасише и записаше · њџтна во(го)наџртана писџене · изџбранные Хрисовуља краља Стефана Уроша III Дечанског, 1330, АХС 11, тс А 4/5 р. 10–11 / оуџрасиши. њџстна и во(го)наџртана писџена изџбранни хрисовуљ Повеља краља Стефана Душана, 1338/1339, АХС 17, тс А 4/7, р. 10. – Уп. у бугарској даровници – оуџрасишж и записашж. њџстнаа | во(го)наџртана писџене. изџбранныа хрисовуљу Хрисовуља цара Ивана Александра, 1348, АХС, р. 11–12.

Пр. 19. џже сџтџ писџа въ сџмџ бл(а)гоџбразџнџ и сџ(џ)стиџнџ златџсџтџнџ хрисџган сџ(а)рџства џи Светоарханџелска хрисовуља, 27 (157).

Погледамо ли поближе ове епитете, видећемо да им је извориште у религијском дискурсу, и да се издавалачки чин (*conscriptio*) описује на исти начин као и резултат било које делатности у духу хришћанске побожности. С једне стране подвлачи се сакралност онога што је остварено, с друге непосредно Божје учешће у остварењу: њџтџнџ ’свет’ (’који је предмет култа, штован’) и воџартџнџ ’Богом написан – састављен’, са чиме алтернира блџџбразџнџ ’који је доброга лика, савршен’.⁴ Владар као ктитор и издавалац потврде о своме чину кључној црквеној установи (манастиру), као миропомазаник и представник Божији, застире се, тако, представом о непосредној божанској акцији заснованој на идеји да је сам Бог руководи његовим делом.

3.6.2. Присуство и других изражајних могућности у истој основној, детерминативној функцији, слаби позицију основног описног атрибута као очекиваног пратиоца ознаке главног манастирског акта. Више није довољно истицати физичку аутентичност акта,⁵ него се у детерминативни низ укључују нови гарантни квалификативи које изриче сам ауктор о природи издаваног акта. Ауктор бираним речима наглаваша да је акт регуларан и правоснажан, без ограничења рока његова важења. Као што је код менологема довољно саопштавање релативне владарске хронологије конкретног владара,⁶ без потписа и печата, без довођења у сумњу акта, тако је и код ових свечаних даровница довољно да владар изрекне свој позитиван суд о акту, па да он у часу издавања буде

⁴ У дефинисању полазимо од основних значења грч. корелата εὐσχημων, εὐπρεπής, која највише одговарају забележеном контексту, мада не искључујемо ни друга, изведена значења, ’прави, одговарајући, подесан, умесан, доличан, прикладан’ и ’племенит, наочит, благородан’. Познато је укрштање сложеница на благо- и благо-. Уп. воџџбразџнџ ’који је божанскога лика, Богу наличан – богоподобан’ (за дефиницију в. SJS 3: 127).

⁵ Она је највидљивије осигурана присуством златног печата (уп. Станојевић 1928: 4–5). Аутентичност акта обезбеђује, пре свега, држање до целокупног дипломатичног формулара, уз комбиновање спољних и унутрашњих обележја акта – препознатљиво писање неких речи (нпр. слоџ црвеним мастилом на нарочитим местима у тексту), формулисање владарске титуле у интитулацијама и потписима, потпис, понекад навођење писара и сведока, датум (година, месец, дан, индикт), место, у неким актима менологем (ЈССВ: 530, 531, 591, 780; о короборацији, потпису и печату в. Станојевић 1923: 1–2, 13–16, 22–23, 33, Станојевић 1928: 4, 21–26, 46–54).

⁶ То су месец и индикт (в. Соловјев – Мошин 1936: LXIX–LXX, LXXVII).

валидан. Ова појачана потреба за вербалним средствима одговара духу времена када се с општег монументалног приступа већ увелико прелази на наративни (нпр. у архитектури и сликарству), али и сам полазни квалификатив (према стању у нашем корпусу), у суштини вербално средство, показује рану клицу исте појаве. Пут од увођења релативно слободних „песничких” средстава до алтернативних дипломатичких атрибута није био дуг. Од времена последње двојице поменутих владара употреба додатних термина којима се означава гарантна вредност акта постаје уобичајеним поступком, остајући без правих еквивалената у византијској дипломатичкој грађи (в. Соловјев – Мошин 1936, Живојиновић 2016/2017).

3.6.2.1. Посебно је занимљиво како се који од нових атрибута јавља (редослед и начин увођења у детерминативни израз) и како их преводити. Попридевљени партицип настојни први пут се јавља (и то самостално) у исправи краља Стефана Дечанског Светом Николи Мрачком 1330. године [пр. 20], која у подлози има бугарски акт, с невештим преношењем с бугарске на српску књижевнојезичку варијанту (в. 3.6.1). Следећи пут он долази постпонован, у додатку, иза раније уобличене формуле са сложеним придевом златопечатънын, након извршене смене хрисовоуль : слово [пр. 21]. Овај атрибут преводимо не као „садашњи, текући, данашњи” него преко „актуелни” као „важећи, валидан”.⁷

Пр. 20. и томоу поревнова · кр(а)л(е)в(ь)с(т)во цн · даровати настожши сын · | хрисовоуль Хрисовуља краља Стефана Уроша III Дечанског, 1327, АХС 11, тс А 4/5, р. 17–18.

Пр. 21. И снє златопечатноє слово настоѣщеє. благозволѣн даровати кр(а)л(е)вство цн Хрисовуља краља Стефана Душана, 1345, АХС 23, р. 42–43.

Сваки наредни атрибут сличне семантике уводи се постепено у корелацији с првобитним, златопечатънын, прво у виду нагомилавања атрибута, а потом и њихове напоредности. Облик настојни прелази и у апсолутни суперлатив всєнастојни ’свеважећи, свевремени, вечни’ [пр. 22]. То је мотивисано истом потребом која је подстакла и његово увођење, али онда када његова позитивна семантика више не буде била довољна, сама по себи.

Пр. 22. И снє в(ь)с(ь)писавъ и оутврѣждаль. снє в(ь)сєнастоѣщеє златопечатъноє слово крал(е)в(ь)с(т)ва цн ... проканналь. и не благославляль того кѣто кє потворити. снє златопечатъноє и в(ь)сєнастоѣщеє слово крал(е)в(ь)с(т)ва цн Хрисовуља краља Стефана Душана, 1343, АХС 20, тс А 4/8, р. 29–30, 41–42.

⁷ Уп. за „насушни хлеб” само у најархаичнијем старословенском, Зографском јеванђељу, Мт 6.11: настоѣшт{...} (Јагић 1954: 5⁷); такође и за Лк 11.3 посебно је решење, Јагић 1954: 105⁷), према грч. ἐπιούσιος, лат. *supersubstantialis* (SJS 19–20: s. vv. настојати, насѣщънь, 320, 322). Иначе, посебно је питање како нормализовати у ном. јд. овај попридевљени партицип и друге сличне случајеве (в. ниже у основном тексту у оквиру исте тачке), да ли у духу старословенске граматике, као настојни (према настојан, SJS 19, s. v. настојати, 319) или као настојѣцини (уп. настојѣцини СДЯ V, 2002: 202).

3.6.2.2. Затим се јавља атрибут свѣт'љин 'свечани',⁸ први пут 1345. године у збиру са златопечат'њин [пр. 23]. Касније, када га опет будемо сусрели (1360), биће редовно осамостаљен [пр. 24], што говори о његовој експресивној снази, а повремено ће се, такође, јављати и у суперлативној – елативној варијанти, као *вѣсвѣт'љин 'најсвечанији'* [пр. 25].

Пр. 23. дароваѡ(ѡ) *сн свѣтан н златопечат'нн. хры(со)воуѡ(ѡ)* крал(ѡ)ства дн Хрисовуѡ краља Стефана Душана, 1345, АХС 22, р. 30.

Пр. 24. н того радн дарова ц(а)р(ѡ)с(т)в(о) дн | ... *сн свѣтан ХРНСОБОУѡѡ* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн Хрисовуѡ цара Уроша, 1360, АХС 48, тс А 5/1, р. 10–11.

Пр. 25. н дарова н записа | ц(а)р(ѡ)ство дн *сын вѣсвѣт'љин ХРНСОБОУѡѡ. Ц(а)Р(ѡ)СТВА НН* Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1348, АХС 34, тс А 4/14, р. 37–38 / н дарова н записа ц(а)р(ѡ)с(т)в(о) дн *снзн вѣсвѣтан ХРНСОБОУѡѡ* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1354, АХС 36, тс А 4/15, р. 23–24.

3.6.2.2. С проглашењем Царства (априла 1346) уводи се као „гарантни” квалификатив и извѣст'њин 'несумњив, који не подлеже сумњи', у коначном 'тачан, поуздан, исправан, веродостојан', управљен ка именици *слово*, као средишту синтагме, најпре у асиндетском низу (ланчано повезивање одредаба) [пр. 26], да би се потом усталио и везник међу атрибутима (конјункцијски атрибутски низ) [пр. 27].

Пр. 26. Н *снѣ извѣст'ноѣ златопечат'ноѣ СЛОВѡ* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн. | ц(о)лю вѣсакога вѣсѣ. по цнѣ | ц(а)р(ѡ)ствѣѡщн. *снѣцѡу ХРНСОБОУѡѡ* *неразоренѣ* внтн Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1347/1348, АХС 32, тс А 4/12, р. 37–38

Пр. 27. н *снѣ извѣст'ноѣ н златопечат'ноѣ СЛОВѡ* ц(а)р(ѡ)с(т)в(а) дн записа се вѣ вѣсако *ѡтврѣжденне* н *дос(то)јанне* ц(а)р(ѡ)ско н *свободѣ чнстѣ* Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1350, АХС 35, тс А 8/1, р. 24–25 / Н *снѣ извѣст'ноѣ н златопечат'ноѣ СЛОВѡ* ц(а)р(ѡ)ства дн, | *записахѣ н оутврѣдихѣ* Хрисовуѡ цара Уроша, 1358, АХС 47, тс А 8/2, р. 36–37.

3.6.2.3. Ускоро таутолошки репертоар достиже врхунац, углавном у присуству једне суперлативне форме, поред осталих позитива [пр. 28], а једном и без суперлатива [пр. 29]. Све време примарни атрибут (златопечат'њин) остаје у језгру синтагме, најнепосредније везан за управну реч (*слово*), позицијом и семантиком.

Пр. 28. Н *снѣ извѣст'но н всенастоѣщѣ златопечат'ноѣ | СЛОВѡ Ц(а)Р(ѡ)СТВА НН*. Записа се н оутврѣди вѣ вѣсако *дос(то)јаннѣ* | н оутврѣденнѣ *цр(ѡ)квн* Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1348, АХС 34, тс А 4/14, р. 96–97 / н *снѣ извѣст'но н всенастоѣщѣ златопечат'но СЛОВѡ* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн записа | се н *ѡтврѣди* вѣ вѣсако *достојанне* н *ѡтврѣденне* ц(а)р(ѡ)ско Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1354, АХС 36, тс А 4/15, р. 69–70 / н *снѣ извѣст'но н всенастоѣщѣ н златопечат'ноѣ слово* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн записа се Хрисовуѡ цара Уроша, 1365, АХС 53, тс А 8/3, р. 21–22.

Пр. 29. Н *снѣ извѣст'ноѣ. н настоѣщѣ златопечат'ноѣ слово* ц(а)р(ѡ)с(т)ва дн. записа се н оутврѣди вѣ вѣсако *ѡтврѣденнѣ*. *ц(а)р(ѡ)ско* Хрисовуѡ цара Стефана Душана, 1355, АХС 41, тс А 4/16, р. 34–36.

⁸ Уп. адвербијално свѣтло 'сјајно, свечано, велелепно, раскошно' (грч. λαμπρός) у Хиландарском типуку (10. глава, 86), за начин прослављања празника Благовести (25. марта), који, иначе, неретко долази током Великог поста.

3.6.2.4. У време цара Уроша (1355–1371) спорадично се уводи и придев њобичајени, одређени – може се схватити и као ’утврђени обичајем, праксом’, па тиме и ’који је у складу с правилима, правилан, регуларан’, најпре у склопу развијене атрибуције [пр. 30], да би касније могао стајати и сам, истина код владара нижега ранга [пр. 31].

Пр. 30. записа же се снѣ њобичноѣ | и настоѣше и златопечатноѣ сѣ(а)р(ь)с(т)ва дн Хрисовуља цара Уроша, 1360, АХС 48, тс А 5/1, р. 25–26.

Пр. 31. запис(а)хъ и зтврѣдн(ь) њобичноѣ сѣ(а)р(ь)с(т)ва дн Хрисовуља краља Вукашина, 1366, АХС 55, тс А 5/11, р. 16 / деспотство дн записа и оутврѣдн њобичноѣ сѣ(а)р(ь)с(т)ва дн Хрисовуља деспота Јована Угљеше, 1366, АХС 56, тс А 05/12, р. 15–16.

3.6.2.5. Карактеристично је то да првобитни вредносни атрибут златопечатни у времену Царства могу истиснути само два, очито сваки на свој начин семантички довољно самостална атрибута, свѣтлыи [пр. 24] и њобични [пр. 31]. Они не долазе у склопу једноставне супституције, него остају након редукције атрибутског ланца, као резултат процеса. Граматички је приметно да се ова два придева редовно налазе у одређеном виду (имају капацитет да детерминишу управни члан синтагме јер су и сами довољно детерминисани).

4. О НЕКОНГРУЕНТНИМ АТРИБУТИМА И ОКО ЊИХ

4.1. Најособеније су структуре с падежним атрибутом као позиционим варијантом присвојног атрибута – у виду присвојног генитива (слободног и у предлошко-падешким конструкцијама), којим се именује издавалац акта [пр. 32]. Њих, међутим, нема посведочених у најстаријој документарној грађи (не пре краља Владислава) – ако изузмемо касније преписе или млађа акта у којима се помињу старија – иако нема начина да се посесивност искаже другачије у вишечланим изразима и именичким синтагмама с обавезним детерминатором.

Пр. 32. кѣ снѣ истинноѣ было дааниѣ и запис(а)ниѣ дѣ|да дн с(в)с(т)аго снѣс(а)н(а) и г(оспо)д(и)на дн и с(т)ѣца вѣнчаннаго краља стефана снѣс(а)н(а) монастырю Владислављева Бистричка повеља, 1234–1243, р. 8–9 (Д бр. 41) / нь да цоу ѣ законъ оу хро(усов)оу вѣанкынѣ лаврь Владислављева Врањинска повеља, 1241–1242, р. 27 (Д бр. 40) / записъ и крусновоу господина краља радосава и господина владисава видѣвшин, како по крусновоу господина краља гоурьга, господина серпскога и подорскога ... како ѣ оуписано оу крусновоу краља радосава и братѣ ерю, господина владислава и господина оуроша помен Владислављевоу повеље Которанима у Душановој повељи, 1358. (Д бр. 43) / И виде кралевство дн роусовле господина дн деда курь савн и светопочившега господина и деда дн краља владислава, и господина и родитѣла превисокаго краља Уроша Милутинова Врањинска повеља, око 1309/1314. (Д бр. 117) / и виде кралевство дн правна и оутврѣдѣннѣ хрисоволе с(в)с(т)ынѣ и правовѣрннѣ ц(а)рь и краљ прѣжде мене вившнѣ Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, 1300, р. 16–17 (Д бр. 92А) / Тако во оверѣте с(е) писано въ хрисоволахъ с(в)с(т)аго романа ц(а)ря прѣвааго хтиторѣ Милутинова хрисовуља манастиру Св. Ђорђа Горга код Скопља, р. 185–186 (Д бр. 92В). – Уп. Видѣвъ крал(ь)с(т)во дн запис(а)ниѣ и зтврѣдѣннѣ

с(в)ѣтопочив'шихъ родителейъ краал(е)в(ь)с(т)ва дн | шо сѣ запис(а)дн и створѣднн жаретевн и еговѣ с(ь)нѣ
Милутинова повеља Андреју Ловретићу, 1316, р. 1–3 (Д бр. 123).

4.2. Не ради се о избегавању конструкција с адноминалним генитивом (оне се користе када су неопходне), него се мисли формулишу на други начин, из друге перспективе. Стиче се утисак да њима у структурном смислу претходе (1) читаве реченице које ће се касније кондензовати на овај начин, на пример с поредбено-начинском клаузом у одредбеној функцији [пр. 33], односно с атрибутом клаузом, у функцији релативног атрибута [пр. 34], или у мање формалном, непосреднијем аукторову изражавању (2) присвојни придеви у споју с присвојним енклитичким дативом, по потреби у напоредној конструкцији (у исправама краља Владислава и краља Милутина) [пр. 35].

Пр. 33. и постави кралевство дн · златопечатъни · кроусоволь | какоже баше г(о)с(по)д(н)нѣ ѿт(ь)цѣ
дн поставилъ · сь ар(ь)хипепис(ко)поць · с(в)етыцѣ · савоць Урошева Лимска хрисовуља, р. 31–32 (Д бр. 64).

Пр. 34. и възеше ризницю и сьсоудн цр(ь)к(о)внне и хрисоволь златопечатъни · что баше записалъ
· ѿт(ь)цѣ дн · своецю стрнцю · великою · к(ь)незю хальдскою · днрославоу | а днюдню дадоу Урошева Лимска хрисовуља, р. 23–25 (Д бр. 64) / како пише оу хрисовоуль кльтевици'кодь шо ис(т)ь записалъ
родитель ц(а)р(ь)ства дн г(о)с(по)д(н)нѣ краал(ь) Светоарханђелска хрисовуља, 87 (58).

Пр. 35. видѣвъ записаннѣ дѣднн дн и ѿгннн | записаное богородици скетогорскон Владиславлева повеља Хиландару, 1234–1237, р. 2 (Д бр. 34) / погоувилн бѣхоу сини хрисовоуль дѣднн
дн и ѿт(ь)ннн Владиславлева Бистричка повеља, р. 7 (Д бр. 41) / и видѣ краал(е)вство дн ере бѣше баньска оуписана въ ѿгнннѣ дн хрисовоуль и незехъ нзъ ѿгннна дн хрисовоула ... кон бѣхоу такожде хписан(н) въ ѿгнннѣ дн хрисовѣлѣ Милутинова Грачаничка повеља, 1315–1321, р. 21, 31 (Д бр. 137) / кон бѣхоу такожде оуписан(н) въ ѿгнннѣ дн хрисовоуль Милутинова хрисовуља цркви Св. Петра и Павла – Хумској епископији, пре 1321, р. 31 (Д бр. 145). – Уп. подмлађени образац с адноминалним генитивом код истога владара – ере бѣше потрень хрисовоуль г(о)с(по)д(н)на
и ѿ(т)ьца | дн Милутинова хрисовуља Хиландару, 1303/1304, р. 114–115 (Д бр. 104А).

4.3. На прелазном ступњу према уобичајеним конгруентним атрибутима затичемо пасивне конструкције с пацијенсом у апсолутиву, и агенсом у ергативу у форми инструментала.

Пр. 36. яко хрисовоуле створени прародители | и родители дн с(в)етѣн б(о)г(о)р(о)д(н)н градъ хальдскон
кп(н)с(ко)упни анплянскон Милутинова Грачаничка повеља, 1315–1321, р. 21 (Д бр. 137) / яко хрисовоуле створеньнѣ дѣдоць и ѿ(т)ьцель дн с(в)етѣн б(о)г(о)р(о)д(н)н оу с(в)етѣн горѣ хиландароу
Милутинова Хиландарска повеља, 1282 (?), р. 13–14 (Д бр. 82).

Њима су непосредно претходиле активне рекцијске конструкције с глаголима сьтвоѣти, злисати, г'тинити, дѣѣати, праћеним називом правног чина и одговарајућег документа у директном објекту (пре свега цлѣотъ)⁹ (в. Станојевић 1913: 149).

Пр. 37. створи ц(н)д(о)ствъ краал(е)в(ь)с(т)ва дн градъ дѣбров'нникъ Милутинова Врхлпска повеља Дубровчанима, 1302, р. 1 (Д бр. 98).

⁹Под „чињењем милости“ се, осим извршавања правне радње подразумевало и издавање пратећег акта који се, када се експлицитно говори о њему, у Душанову законнику назива цлѣотна книга (члан 78, в. Бубало 2010: 90; за значење в. ЈССВ: 407, Бубало 2010: 176–177).

4.3. Уследиће зближавање с византијским обрасцима, свеједно да ли се ради о перспективи 1. или 3. лица (ауктор о себи самом или о претходницима), најпре у преводима. Имамо одговарајућу рану потврду већ у Хиландарском типичу 1199/1200. године [пр. 38], и једно и по столеће касније у преводу Андроникове повеље Хиландару из 1292/1299. године (средином XIV века), али сада без потпуне еквиваленције с грчким предлошком [пр. 39].

Пр. 38. и еше же и χρυσῶν βα(α)ζηνυχъ ц(ѣ)с(а)рь · въ || нхъ же свѣѣно и всѣкою властнѣю непорочною и мѣдъ и вацъ [тј. и вацъ, Јагић 1898: 29] Хиландарски типик, 11а–11б, грч. ἐτι γе μὴν καὶ τοῖς χρυσοβούλλοις τῶν αἰοιδίμων βασιλέων, οἷς τὸ ἐλευθερον καὶ πάση ἐξουσία ἀκαταδούλωτον ὑμῖν Εὐεργетидски типик, 198а, р. 544–545.

Пр. 39. И близъ ѣ цетоуиъ земла .ψ. къблѣѣ приѣнѣна къ с(ѣ)тон чръкви хиландарѣскон нѣкнѣлѣ ѡофетѣѣ тѣдорѣѣ метѣѣтѣѣѣѣ и пѣѣѣ злн(а)на ѣ поєли ц(а)р(ѣ)ства | ѣ превод Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару, 1292/1299, р. 36–38, грч. πλησίον δε τούτου καὶ γῆν | μωδιῶν ἑπτακοσίων, προσκυρωθεῖς(αν) μὲν τῇ τοιαύτῃ σε(βασμ)ία μωνῇ τοῦ | Χελανταρίου παρὰ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου τοῦ Μετρητολ(οῦ)λ(ου) ἐκείνου, εἶτα | δωρηθεῖς(αν) πρὸς αὐτὴν καὶ διὰ προστάγματος, р. 82–85 (Д бр. 89)

4.4. Занимљиво је да познато титуларно именовање ауктора из перспективе 1. лица по моделу владарски чин + заменица 1. лица у присвојном енклитичком дативу (кралевство ѣн, царство ѣн, деспотство ѣн, господство ѣн), пресликано из званичних византијских формулара (грч. βασιλεία μου, δεσποτεία μου и сл.), у српској дипломатичкој грађи у функцији неконгруентног атрибута уз називе за акта бива посведочено релативно касно, тек у једној Милутиновој повељи Дубровчанима 1289. године, и тада у посредном смислу јер се преко краљеве заповести подразумева исправа о којој је реч.

Пр. 40. Тъко ли се ѡврѣте потворнѣ повеєннѣ крал(ев)ства ѣн Милутинова повеља Дубровчанима, 1289, р. 5–6 (Д бр. 85) / понѣже азъ ѣанка ѣсѣдъ далъ цонастырю и запис(а)лъ и оутврѣдилъ хрисовоулюцъ крал(ев)ства ѣн Милутинова хрисовуља пиргу Хрусији, 1313–1316, р. 78–79 (Д бр. 121А).

Иначе, сама титуларна формула забележена је раније, у једној повељи краља Радослава Дубровчанима из 1234. године, да би од времена краља Владислава постала уобичајеном у домаћим актима. Од самог почетка, осим слободне, самосталне употребе, она је долазила и у функцији падежног атрибута с придевским значењем.

Пр. 41. Бидѣ кралевство ѣн тоинкоу ѡд(ѣ) ни(хъ) потъсть и вѣрно послѡуженнѣ ... да си ходѣ съ свонди си тръги по всѣ(и)н землн ѡбластн кралевства ѣн свѣбодно Радослављева повеља Дубровчанима, 1234, р. 7–8, 9–10 итд. (Д бр. 27).

4.5. Из перспективе 3. лица повремено се сусрећу нешто слободније формулације обично на полеђини аката (али и у њихову заглављу), или као белешка интегрисана у други текст, опет доминантно у посесивном генитиву, по правилу с личним именом ауктора, у сложеној синтагми, неретко са сажетом информацијом о садржају акта, односно његовој намени. Иста, слободна дескрипција долази до изражаја у познатом попису грчких аката с краја XIII

века у Хиландару (поред синтагми с конгруентним атрибутима бројне су и синтагме с падежним атрибутима, али и атрибутивима).

Пр. 41. Хрисоволь ц(а)ра кира андроника о всѣхъ мѣстохъ хиландар(ь)скне цр(ь)кве, полеђина Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару, 1292/1299 (Д бр. 89) / Хрисоволь ц(а)ра андроника за положење с(в)ѣт(а)го никите кже кь пиргѣ, полеђина Хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хрусији, 1308 (Д бр. 109) / хрисоволь свѣтаго савы и брата его прѣвовѣчаного краля стѣфана, забелешка о Хрисовуљи краља Стефана Првовенчаног и архиепископа Саве о оснивању епископија Српске цркве, око 1220, у крушедолском препису Синтагме Матије Властара (Д бр. 16) / вѣстни ц(а)ра Палеолога два хрсовола с печатни, попис грчких аката у Хиландару, крај XIII в., №^о 3–4 податак о златопечатним сигилионима Михаила VIII Палеолога (Баришић 1989: 29).

5. ЗАКЉУЧАК

У атрибутској детерминацији назива за документе користе се конгруентни и неконгруентни атрибути. Међу општим атрибутима највећу постојаност показује показна заменица за идентитет, која се јавља и самостално и удружена с другим формама. Посебну пажњу привлаче конкретни атрибути, али и у оквиру ове групе има разлика. На првом месту ту су они који се изводе посебним поводом, из скупине односно-присвојних придева, претежно с посесивним значењем, на пример митрополитовъ, богородичинъ, пан'дократоровъ, односно монастыр'скын, светогор'скын, градь'скын итд. Ту су, затим, специјални, прави дипломатички атрибути којима се истиче веродостојност именованог акта. Најсталнији међу њима је придев златопечат'нын, да би се, након епизодног јављања неколико епитета карактеристичних за религијски дискурс (ч'ст'нын, богоначертанъ, благообраз'нын), раширила употреба гарантних квалификатива којима се наглашава веродостојност именованог акта. Међу њима су и позитивне и елативне форме, настоки 'важећи, валидан', вѣснастоки 'свеважећи, свевремени, вечни', свѣт'лын 'свечани', вѣсвѣт'лын, извѣст'нын 'тачан, поуздан', обьч'нын 'уобичајени, одређени', искоришћене у духу времена, у оквиру развијене вербализације и снажног напретка књижевнојезичке културе, одраженог и у дипломатичком корпусу. Његова актуелност, динамичност и релативно сачувана продукција омогућују нам праћење овога занимљивог развитка. У погледу употребе неконгруентних атрибута стиче се утисак да раширена употреба адноминалног генитива за исказивање посесивности унеколико касни, да постоји тенденција да се посесивност изражава више у духу словенског језика (непосредније, атрибутском детерминацијом), што је условљено постепеним развојем административно-правног изражајног модела, саобразно владајућој дипломатичкој пракси у суседним земљама, пре свега у Византији и њену комонвелту. Још неко време ће се у високоформализованом изражавању јављати читаве реченице, тамо где ће касније добијати предност једноставне генитивске конструкције, а у неформалном изразу и присвојни придеви у

споју с присвојним енклитичким дативом (по моделу *хрѣсовоуль дѣдинь ми и ѿт(ь)инь*). Прва потврда употребе титуларног именованја владарске личности у функцији детерминисања назива за акта (*хрѣсовоуль краљевства ми и сл.*) јавља се тек у једној Милутиновој повељи Дубровчанима 1289. године (посредно повелење *крал(евь)ства ми*, пошто се преко појма заповести подразумева и читава исправа у којој се она саопштава), иако је оваква формула посведочена већ од краља Радослава, и у самосталној и у одредбеној функцији.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев и др. 1998:** А. А. Алексеев, А. А. Пичхадзе, М. Б. Бабицкая и др., *Евангелие от Иоанна в славянской традиции* (= *Novum Testamentum Palaeoslovenicae*, I), Санкт-Петербург, 1998.
- Алексеев 1999:** А. А. Алексеев, *Текстология славянской Библии*. С.-Петербург: Российская академия наук, Институт русской литературы (Пушкинский дом), Славянский библейский фонд, 1999.
- АХС** – Архив манастира Хиландара, српске средњовековне повеље.
- Баришић 1989:** Ф. Баришић, Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века у Хиландару, *Хиландарски зборник 7*, Београд 1989, 27–57.
- Богдановић 1980:** Д. Богдановић, *Историја српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Бојанин – Крсмановић 2016:** С. Бојанин, Б. Крсмановић, Византијски утицај на државну управу у доба Немањића, *Процес византинизације и српска археологија*, Београд 2016, 45–51.
- Бубало 2009:** Ђ. Бубало, *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009.
- Бубало 2010:** *Душанов законик*, приредио Ђ. Бубало, Београд 2010.
- Д** (Дипломатар) – *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I (1186–1321), приредили В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, редиговао Д. Синдик, Београд: Историјски институт, 2011.
- Дечанска хрисовуља**, в. Ивић – Грковић 1976.
- Евергетидски типик** – Р. Gautier, Le typon de la Théotokos Évergétis, *Revue des études byzantines*, tome 40, 1982, 5–101.
- Живојиновић 2016/2017:** М. Живојиновић, Увод, *Српске владарске повеље манастира Хиландара*, Хиландар 2016/2017 (у рукопису).

- Ивић – Грковић 1976:** П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976.
- Јагић 1954:** *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus, olim zographensis nunc petropolitanus*. Editiones monumentorum slavlicorum veteris dialecti, edidit V. Jagić, Graz 1954² [Berlin 1879].
- Јагић 1898:** В. Јагић, Типик хиландарски и његов грчки извор (додатак к издању епископа Димитрија), *Сѿоменик СКА*, XXXIV, Други разред, 31, Београд 1898, 1–66.
- ЛССВ – Лексикон срѿског средњег века**, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999 („Милост”, 407, „Повеље”, 529–532, „Простагма”, 591, „Хрисовуља”, 780–781).
- Светоарханђелска хрисовуља** – А. Младеновић, Ј. Недељковић, Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру Светих арханђела Михаила и Гаврила код Призрена (снимци преписа Јанка Шафарика), *Археографски ѿрилози*, 25, Београд, 2003, 39–142.
- СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)**, I–, Москва: Институт русскогo језика Академије наука СССР (Росийској академији наука), 1988–.
- Синдик 1998:** Д. И. Синдик, Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, *Хиландарски зборник*, 10, Београд, 1998, 9–134.
- SJS – Slovník jazyka staroslověnského**, 1–52, Praha: Slovanský ústav Československé akademie věd (České akademie věd), 1958–1997.
- Соловјев – Мошин 1936:** А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*. Издање текста, превод и коментар, Београд: СКА, 1936.
- Станојевић 1920–1928:** С. Станојевић, Студије о српској дипломатици – VIII Експозиција (Нарација), *Глас СКА* 96, 1920, 117–139; IX Диспозиција, *Глас СКА* 96, Београд, 1920, 140–152; X Санкција, *Глас СКА* 100, 1922, 1–48; XI. Короборација, *Глас СКА* 106, Београд, 1923, 1–16; XIII. Потпис, *Глас СКА* 106, 1923, 22–49; XVI. Печат, *Глас СКА* 132, 1928, 3–26; XVII Датирање, *Глас СКА* 132, 1928, 29–57.
- Стевановић 1975:** М. Стевановић, *Савремени срѿскохрвајѿски језик (ѿрамајѿички сисѿеми и књижевнoјезичка норма)*, I. Увод. Фонетика. Морфологија, Београд: Научна књига, 1975³.
- Хиландарски типик** – *Хиландарски ѿиѿиѿик. Рукопис CHIL AS 156*, приредио Д. Богдановић, Београд: НБС, 1995.

A CLOSER DETERMINATION OF DOCUMENT NAMES IN
SERBIAN MONASTIC CHARTERS FROM THE EPOCH
OF THE NEMANJIĆ DYNASTY (1196–1371)

Summary

Terms that designate various documents, often accompanied with appropriate attributes, are sporadically found in Serbian medieval legal documents. Document names and attributes are less frequent in earlier documents, whereas in later ones they appear more often. Composite terms sometimes fail to provide more information than simple ones and the corresponding attributes may seem to be superfluous. However, there are also cases when only the use of attributes makes it possible to get comprehensive information about the designated concept. Adjectival words (adjectives and adjectival pronouns) are not the only means of determining the designated concept. This function is also fulfilled by appropriate case forms (with prepositions and without them), other nouns, and even more complex structures. Our study primarily focuses on the documents from the time of the Nemanjić dynasty. Nevertheless, in order to throw additional light on the problem, our analysis is not restricted to these documents, nor is it limited to the genre of monastic charters.

Viktor D. Savić